

Д. М. Павлов

С. Є. Кучерина

І. В. Євтушенко

НАПРЯМИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАХИСТУ КРИТИЧНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ

Проаналізовано правові та організаційно-управлінські проблеми підвищення ефективності забезпечення захисту критичної інфраструктури держави в Україні. Досліджено питання оптимізації системи захисту критичної інфраструктури як фактор забезпечення національної стійкості нашої країни в умовах гібридної війни. Розглянуто також перспективи оптимізації системи захисту критичної інфраструктури шляхом подальшого активного впровадження у діяльність суб'єктів забезпечення національної безпеки методології ризик-орієнтованого управління та програмно-цільового підходу. Визначено напрями організаційно-правового та фінансового забезпечення цього процесу.

Ключові слова: критична інфраструктура, національна безпека, національна стійкість, об'єкт критичної інфраструктури, захист критичної інфраструктури, резильєнтність, ризик, управління ризиками, програмно-цільовий підхід.

Постановка проблеми. Дослідження безпекової ситуації свідчить, що вирішення проблем у сфері забезпечення національної безпеки можливе лише на основі адаптивного підходу, заснованого на системній протидії існуючим та перспективним загрозам. Важливими напрямами реалізації цього завдання є формування ефективної інституційної та організаційної системи захисту об'єктів критичної інфраструктури, створення сучасного механізму своєчасного реагування на загрози будь-якого типу, розроблення дієвих алгоритмів для швидкого відновлення життєво важливих функцій після реалізації загроз, а також вжиття інших необхідних заходів відповідно до сучасних реалій [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання забезпечення національної безпеки в Україні розглянуто у наукових працях таких дослідників, як В. Горбулін, Г. Зубко, Г. Ситник, Н. Нижник, В. Олуйко, В. Пасічник, С. Белай, С. Теленик, Ю. Азаров, А. Берлач, В. Колпаков, С. Константінов, О. Копан, О. Кузьменко, В. Ліпкан, І. Рижов, А. Чубенко та багатьох інших. Однак з огляду на багатоаспектний характер проблематики правового та організаційного забезпечення національної безпеки, динамічний характер

© Д. М. Павлов, С. Є. Кучерина, І. В. Євтушенко, 2022

безпекових відносин та останні новели законодавства існує потреба подальших наукових розвідок питань захисту критичної інфраструктури та забезпечення національної стійкості.

Метою статті є теоретико-правовий аналіз особливостей забезпечення захисту критичної інфраструктури як складової національної стійкості, розроблення на цій основі пропозицій до законодавства.

Виклад основного матеріалу. Починаючи з 2014 р. триває повномасштабна агресія проти України з боку Російської Федерації, яка має всі типові прояви так званої гібридної війни і реалізується у формах військових та інших неправомірних дій, що відображені майже в усіх ключових сферах життєдіяльності Української держави та суспільства загалом з урахуванням інформаційного, економічного та дипломатичного простору. Проти нашої країни застосовуються усі можливі засоби та види агресії, навіть «неконвенційні» засоби ведення бойових дій, зокрема створення та підтримка терористичних угруповань, вербування населення, створення і фінансування злочинних квазідержав, окупація територій [2]. Водночас слід враховувати, що об'єкти критичної інфраструктури в умовах триваючої зовнішньої

агресії перетворюються на найбільш привабливі цілі для військово-терористичних атак. Отже, нагальною потребою сьогодення є вжиття комплексу організаційно-правових заходів, спрямованих на підвищення дієвості механізму захисту критичної інфраструктури.

Правовий механізм захисту критичної інфраструктури на сьогодні регламентується низкою нормативно-правових актів, зокрема базовим Законом України «Про критичну інфраструктуру» від 16.11.2021 р. № 1882, який визначає правові та організаційні засади створення та функціонування національної системи захисту критичної інфраструктури і є складовою законодавства у сфері національної безпеки. Відповідно до ст. 3 цього Закону він регулює відносини у сфері функціонування та захисту критичної інфраструктури в цілому та її об'єктів у мирний час. При цьому особливості захисту та правового режиму об'єктів критичної інфраструктури в умовах надзвичайних ситуацій, надзвичайного та воєнного станів, особливого періоду регулюються Законами України «Про правовий режим воєнного стану», «Про правовий режим надзвичайного стану», «Про функціонування єдиної транспортної системи України в особливий період» та «Про оборону України». Окремим законом регулюються також відносини щодо забезпечення кіберзахисту та кібербезпеки об'єктів критичної інфраструктури [3].

Водночас Закон України «Про критичну інфраструктуру» фактично не містить згадки про Закон України «Про основи національного спротиву», відповідно до якого завданням територіальної оборони є, зокрема, участь в охороні та обороні важливих об'єктів і комунікацій, інших критично важливих об'єктів інфраструктури, визначених Кабінетом Міністрів України, та об'єктів обласного, районного, сільського, селищного, міського значення, районного у містах рад, сільських, селищних, порушення функціонування та виведення з ладу яких становлять загрозу для життєдіяльності населення [4].

Важливою є норма Закону України «Про критичну інфраструктуру» про те, що для забезпечення безпеки і стійкості критичної інфраструктури до загроз усіх видів, реалізації національних інтересів, функціонування суспільства та забезпечення соціально-економічного розвитку національна система

захисту критичної інфраструктури взаємодіє з іншими системами захисту у сфері національної безпеки: з єдиною державною системою запобігання, реагування і припинення терористичних актів та мінімізації їх наслідків, з територіальною та функціональною підсистемами, структурними підрозділами суб'єктів боротьби з тероризмом; з національною системою захисту інформаційних ресурсів в інформаційно-телекомунікаційних системах; з національною системою кібербезпеки; з правоохоронними органами у сфері протидії злочинності, а також із контррозвідувальними та розвідувальними органами у сфері забезпечення державної безпеки; з об'єднаною цивільно-військовою системою організації повітряного руху України; з єдиною державною системою цивільного захисту; з державною системою фізичного захисту з питань охорони та оборони важливих державних об'єктів, захищеності та охорони ядерних установок, ядерних матеріалів, радіоактивних відходів, інших джерел іонізуючого випромінювання державної власності, запобігання диверсіям, крадіжкам або будь-якому іншому неправомірному вилученню радіоактивних матеріалів, протидії незаконному використанню безпілотних літальних апаратів; із системою захисту персональних даних [3].

Досліджуючи питання захисту критичної інфраструктури, слід враховувати органічний зв'язок між політикою безпеки і сталим розвитком, у тому числі у межах забезпечення національної стійкості, оскільки імплементованому у вітчизняне законодавство терміну «критична інфраструктура» відповідає змістовна конструкція «життєво важлива інфраструктура». Детально аргументовано доцільність застосування терміна «життєво важлива інфраструктура» у працях Г. Зубка [5, с. 83–89]. Однак питання, на думку авторів статті, полягає не лише у площині формування понятійно-категоріальної бази, а скоріше у дослідженні впливу ефективного захисту критичної інфраструктури на забезпечення національної стійкості. При цьому категорію «національна стійкість» автор вживає у значенні «надійність», «життєстійкість». Як слушно зауважують науковці С. Пирожков та Н. Хамітов, у сучасних геополітичних умовах найвищу цінність тієї чи іншої країни закладено в її цивілізаційній суб'єктності, яка й робить державу дійсно незалежною. Без

суб'єктності незалежність стає лише формальністю, маскою, що прикриває залежність країни від сильних геополітичних гравців. Саме тому надзвичайно важливою є стійкість, або резильєнтність (від англ. *resilience* – життєстійкість, здатність відновлюватися), цивілізаційної суб'єктності країни [6, с. 45–52]. З позиції сучасної міжнародної практики резильєнтність – це здатність суб'єкта міжнародних відносин протидіяти гібридним загрозам. Ознаки, що зумовлюють таку здатність, не завжди є природними, в багатьох випадках їх необхідно набувати [7, с. 74–82].

Ефективна національна стійкість як успішна відповідь зовнішнім та внутрішнім викликам, а також протистояння загрозам означає реагування на них у формі випередження. При цьому дуже важливо усвідомлювати, що стійкість – це випередження у реагуванні на виклики та загрози з метою уникнення катастроф, оскільки катастрофа – це вже результат дії тих викликів і загроз, що не були випереджені і розвинулися у щось настільки могутнє й деструктивне, що йому важко протистояти, не кажучи вже про упередження та нейтралізацію. Наявність катастрофи означає руйнування національної стійкості як стратегії. Отже, гідна відповідь на виклики та випередження загроз є найбільш успішною стратегією досягнення стійкості цивілізаційної суб'єктності – національної стійкості [8, с. 6, 7].

Відповідно до рішення Ради національної безпеки і оборони України від 20.08.2021 р. «Про запровадження національної системи стійкості», введеного в дію Указом Президента України від 27.09.2021 р. № 479/2021, впроваджується національна система стійкості має передбачати забезпечення функціонування таких базових елементів:

1) гарантована дієвість та здатність до повноцінного функціонування системи державних органів, їх інституційна стійкість;

2) безпека та захищеність об'єктів критичної інфраструктури, зокрема: стійке постачання продовольства, водопостачання, енергопостачання, постачання теплової енергії; стійке функціонування транспортних систем; кібербезпека; захищеність та безперервне функціонування інформаційних та комунікаційних послуг; забезпечення оборони та правопорядку; здатність системи охорони здоров'я функціонувати в умовах посиленних навантажень;

3) здатність єдиної державної системи цивільного захисту до дій в умовах загрози чи виникнення надзвичайних ситуацій;

4) здатність ефективно реагувати на неконтрольоване масове переміщення людей;

5) суспільна стійкість, зокрема до інформаційних впливів;

6) фінансово-економічна стійкість, зокрема безперервність основних бізнес-процесів.

Перелік базових елементів, на забезпечення яких має бути спрямована національна система стійкості, не є вичерпним і може бути розширений відповідно до особливостей розвитку безпекової ситуації [9].

Як видно, захист критичної інфраструктури розглядається як одна з визначальних умов забезпечення національної стійкості.

Водночас завдання щодо захисту критичної інфраструктури і забезпечення національної стійкості в цілому мають реалізовуватися із використанням модерних управлінських технологій. Основою концепції розроблення нової системи ризик-менеджменту є перехід від фрагментарного реагування на стратегічні ризики до скомпонованих комплексних дій, які є складовою загального управління національною безпекою держави. Зі зростанням технічного й технологічного процесів відбувається посилення факторів невизначеності – як у кількісному, так і в якісному вимірах. У зв'язку з цим на певному етапі свого розвитку ризик-менеджмент є новою філософією менеджменту, яка спирається на концептуально-цілісний підхід до оцінки стратегічних ризиків для держави [10].

Для поліпшення ефективності управління стратегічними ризиками необхідно сформувати системи діагностування, моніторингу та прогнозування, що підвищить дієвість системи ризик-менеджменту, дасть змогу розробляти адекватні заходи уникнення ризику й активізує досягнення встановлених цілей держави [10].

Важко не погодитися з дослідниками Б. Данилишиним та А. Степаненко з приводу того, що застосування методології оцінки й прогнозу ризиків і загроз, кризових явищ і катастроф в Україні дасть можливість розробити базові принципи, методи й системи визначення, нормування й керування стратегічними ризиками на державному й регіональному рівнях. Показники ризиків можуть бути закладені в програми соціально-економічного розвитку країни та її регіонів. Таким чином, на основі оцінок реальних ризиків та їх прогнозування держава зможе формувати комплексну систему

заходів щодо забезпечення гарантованого на певній території у конкретний період часу рівня ризику для людини. Такий підхід у майбутньому вплине на практику соціально-економічного планування, а з урахуванням існуючих світових тенденцій збільшення кількості катастроф і кризових явищ може стати домінуючим [10].

Управління ризиками, як і будь-який інший вид управлінської діяльності, базується на плануванні. Ще Аристотель указував на те, що благо залежить від дотримання двох умов – правильного визначення кінцевої мети всякого роду діяльності та відшукування відповідних засобів, що ведуть до кінцевої мети [11, с. 619].

Слід зазначити, що з огляду на реальні економічні можливості держави механізм управління ризиками як основа забезпечення національної стійкості та захисту критичної інфраструктури повинен бути максимально ефективним з позиції порівняння витрат на його заходи та отриманих результатів. Результативне управління ризиками можливе лише у контексті реалізації комплексних державних цільових програм, які мають бути адекватно забезпечені фінансовими ресурсами внаслідок відповідних бюджетних програм.

Розглядаючи основні результати, на які орієнтована система захисту критичної інфраструктури, маємо враховувати, що сучасна парадигма гармонізації життєдіяльності суспільства ставить на меті підвищення якості життя і задоволення потреб як нинішнього, так і майбутніх поколінь. Умовою досягнення цього є створення кожною державою національної системи управління безпекою суспільного розвитку. Збалансоване виконання соціально-економічних завдань та забезпечення національної безпеки можливе лише за умов застосування науково обґрунтованих кількісних та якісних оцінок ризиків виникнення загроз різної генези та прогнозування динаміки їх розвитку [12].

Загальноприйнятою у світовій практиці мірою безпеки для життєдіяльності населення, функціонування об'єктів економіки є ризик. Застосування показника ризику дає змогу порівнювати дію шкідливих і небезпечних факторів різної природи і різного виду, визначати з урахуванням внеску кожного окремого фактора інтегральний ступінь безпеки будь-якого об'єкта, системи, технології, проекту, діяльності, процесу тощо. Процес управління безпекою повинен містити ідентифікацію факторів ризику, оцінку ризику,

управління ризиком. Ідентифікація факторів ризику передбачає виявлення усіх джерел небезпеки (загроз), подій, ініціюючих виникнення надзвичайних ситуацій, опис об'єкта та існуючих засобів захисту, можливих сценаріїв перебігу подій та їх ранжування. Оцінювання ризику – це процес визначення імовірності виникнення негативної події протягом певного періоду та масштабності наслідків для здоров'я людей, майна та навколишнього природного середовища. Кількісне значення імовірності виникнення негативної події визначається на основі статистичних даних або теоретичних моделей. Оцінювання наслідків здійснюється за допомогою математичного моделювання за всіма можливими сценаріями розвитку. Оцінювання ризику – ключова ланка визначення рівня небезпеки. Знаючи ймовірність надзвичайної ситуації та очікувану величину втрат, можна уникнути важких наслідків, передбачити ефективні компенсаційні механізми. Процес управління ризиком може ґрунтуватися на виборі рівня ризику в межах від мінімального (який вважається доволі малим) до максимально припустимого, який має бути економічно обґрунтованим з огляду на існуючі обмеження на ресурси і час. Головними елементами цієї діяльності є визначення достатності превентивних заходів для забезпечення стійкості небезпечного об'єкта до зовнішніх впливів та оптимальний розподіл обмежених матеріальних і фінансових ресурсів [13].

Слід зазначити, що впровадження ризик-орієнтованого управління у сфері захисту критичної інфраструктури має розглядатися як складова процесу адаптації сектору безпеки до стандартів НАТО. Так, відповідно до Указу Президента України від 11.05.2021 р. № 189/2021 «Про Річну національну програму під егідою Комісії Україна – НАТО на 2021 рік» визначено мету «Державна система захисту критичної інфраструктури забезпечує безперерйне та стійке функціонування об'єктів критичної інфраструктури та захист населення». Передбачається, що ефективне функціонування державної системи захисту критичної інфраструктури має досягатися шляхом виконання таких пріоритетних завдань, як формування законодавчої бази з питань функціонування державної системи захисту критичної інфраструктури, створення дорожньої карти з імплементації нормативно-правових актів для забезпечення функціонування державної системи захисту критичної

інфраструктури, а також створення мережі ситуаційних центрів моніторингу та аналізу ризиків для запобігання загрозам для об'єктів критичної інфраструктури [14].

Ядром державної системи захисту критичної інфраструктури і відповідно управління ризиками в цій сфері мають стати економічні механізми. Їх призначення – утворити економічний фундамент функціонування цієї системи на всіх рівнях управління безпекою, починаючи від об'єктового і закінчуючи загальнодержавним. В Україні необхідно вдосконалити існуючі і ввести в дію усі ті економічні регулятори, які знайшли застосування у світовій практиці. Комплекс економічних механізмів регулювання має забезпечити оптимальний баланс економічних витрат і рівня безпеки в умовах обмежених ресурсів у державі. Реалізація цього напрямку має відбуватися також у межах державно-приватного партнерства у сфері захисту критичної інфраструктури, як це передбачено ст. 25 Закону України «Про критичну інфраструктуру» та іншими нормативно-правовими актами.

Висновки

У сучасних умовах виконання завдань у сфері захисту критичної інфраструктури має відбуватися на основі програмно-цільового підходу. Водночас з урахуванням практики укрупнення державних цільових програм, що дає змогу консолідувати фінансові, управлінські та інші ресурси на їх реалізацію, забезпечення захисту критичної інфраструктури повинно здійснюватися у межах єдиної державної цільової програми, реалізація якої має бути забезпечена як відповідними бюджетними програмами, так і залученням ресурсів приватного сектору у межах державно-приватного партнерства.

Вимогою часу є також розроблення національної стратегії управління ризиками. Досягнення прийнятних рівнів ризиків на всій території держави є довгостроковим національним завданням, яке повинно здійснюватися поетапно. В основу реалізації зазначеної стратегії має бути покладений програмно-цільовий метод як планування, так і бюджетування. З метою підсилення цільового характеру використання бюджетних коштів та отримання максимальних результатів від ресурсів, залучених у сектор безпеки,

необхідно внести відповідні зміни до Бюджетного кодексу України з метою деталізації класифікації видатків бюджету. Слід також зазначити, що врегулювання бюджетної класифікації саме Бюджетним кодексом істотно сприятиме оптимізації та уніфікації бюджетних видатків.

Крім того, на законодавчому рівні мають бути деталізовані завдання і функції окремих важливих суб'єктів захисту критичної інфраструктури.

Дослідження загальних та прикладних питань організації та правового регулювання захисту критичної інфраструктури виступає підґрунтям для подальшого аналізу проблем забезпечення національної безпеки на базі критичного переосмислення реальних та потенційних загроз з урахуванням світового досвіду.

Перелік джерел посилання

1. Теленик С. С. Адміністративно-правове регулювання державної системи захисту критичної інфраструктури України : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Запоріжжя, 2021. 467 с.
2. Хаварівська Г. С. Нова стратегія національної безпеки України 2020: реальна оцінка викликам та загрозам. *Ефективність державного управління*. 2020. Вип. 4 (65). Ч. 1. С. 75 – 86.
3. Про критичну інфраструктуру : Закон України від 16.11.2021 р. № 1882-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1882-20#Text> (дата звернення: 18.01.2022).
4. Про основи національного спротиву : Закон України від 16.07.2021 р. № 1702-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1702-20#Text> (дата звернення: 18.01.2022).
5. Зубко Г. Ю. Життєво важлива інфраструктура: підходи до розуміння нового концепту. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2019. № 4. С. 83–89.
6. Пирожков С. І., Хамітов Н. В. Цивілізаційний проект України: від амбіцій до реальних можливостей. *Вісник Національної академії наук України*. 2016. № 6. С. 45–52.
7. Пирожков С. І., Божок Є. В., Хамітов Н. В. Національна стійкість (резильєнтність) країни: стратегія і тактика випередження гібридних загроз. *Вісник Національної академії наук України*. 2021. № 8. С. 74–82. DOI: <https://doi.org/10.15407/visn2021.08.074>.

8. Пирожков С., Хамітов Н. Національна стійкість заради незалежності і розвитку України. *Освіта і суспільство*. 2021. № 7-8. С. 6, 7.

9. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 20 серпня 2021 року «Про запровадження національної системи стійкості»: Указ Президента України від 27.09.2021 р. № 479/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/479/2021#Text> (дата звернення: 18.01.2022).

10. Данилишин Б. М., Степаненко А. В. Соціально-економічний розвиток України у вимірах стратегічних ризиків. *Економіст*. 2014. № 8. С. 8–11. URL: <http://ua-ekonomist.com/archive/2014/08/Stepanenko.Pdf> (дата звернення: 18.01.2022).

11. Аристотель : в 4 т. Москва : Мысль, 1983. Т. 4. 830 с.

12. Павлов Д. М. Теоретико-правові та організаційні засади забезпечення природно-техногенної безпеки та реалізації функції цивільного захисту в Україні : монографія. Дніпропетровськ : ДДУВС, 2015. 416 с.

13. Концепція управління ризиками надзвичайних ситуацій техногенного і природного характеру (проект). URL: http://www.mns.gov.ua/content/education_kurns.html (дата звернення: 18.01.2022).

14. Про Річну національну програму під егідою Комісії Україна – НАТО на 2021 рік : Указ Президента України від 11.05.2021 р. № 189/2021. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/1892021-38845> (дата звернення: 18.01.2022).

Стаття надійшла до редакції 07.02.2022 р.

UDC 342.951:351.86

D. Pavlov, S. Kucheryna, I. Yevtushenko

DIRECTIONS FOR IMPROVING THE EFFECTIVENESS OF ORGANIZATIONAL AND LEGAL SUPPORT FOR THE PROTECTION OF CRITICAL INFRASTRUCTURE

The article is devoted to the analysis of legal and organizational and managerial problems of improving the protection of critical infrastructure of the state in Ukraine. The issue of optimizing the system of critical infrastructure protection is studied as a factor in ensuring the national stability of our country in a hybrid war. Prospects for optimizing the system of critical infrastructure protection through further active implementation of risk-oriented management methodology and program-target approach in the activities of national security entities are also studied, the directions of organizational, legal and financial support of this process are determined.

The study of the security situation shows that solving problems in the field of national security is possible only on the basis of an adaptive approach based on systematic response to existing and future threats.

It is noted that the tasks of protecting critical infrastructure and ensuring national stability and national resilience in general should be implemented using modern management technologies. The basis of the concept of developing a new risk management system is the transition from a fragmented response to strategic risks to the complex integrated actions that are part of the overall management of national security.

It should be noted that given the real economic potential of the state, the risk management mechanism as a basis for ensuring national resilience and protection of critical infrastructure should be as effective as possible in terms of comparing the cost of its activities and the results obtained. Effective risk management is possible only in the context of the implementation of comprehensive government targeted programs, which must be adequately provided with financial resources through appropriate budget programs.

It is argued that the core of the state system of critical infrastructure protection and risk management in this area should be economic mechanisms. Their purpose is to form the economic foundation for the functioning of this system at all levels of security management, from the object to the national. It is proposed to improve the existing and put into operation all those other economic regulators that have found application in world practice. The set of economic regulatory mechanisms should ensure the optimal balance of economic costs and the level of security in conditions of limited resources in the state. The implementation

of this direction should also take place within the framework of public-private partnership in the field of critical infrastructure protection.

It turns out that the development of a national risk management strategy is also a matter of time. Achieving acceptable levels of risk throughout the country is a long-term national task that should be implemented in stages. The implementation of this strategy should be based on the program-target method of both planning and budgeting.

In order to strengthen the targeted nature of the use of budget funds and get the maximum results from the resources involved in the security sector, it is necessary to make appropriate changes to the Budget Code of Ukraine in order to detail the classification of budget expenditures. It should also be noted that the regulation of the budget classification by the Budget Code will significantly contribute to the optimization and unification of budget expenditures. Tasks and functions of some important security sector bodies in the protection of critical infrastructure should be detailed at the legislative level.

Keywords: *critical infrastructure, national security, national resilience, critical infrastructure object, critical infrastructure protection, resilience, risk, risk management, program-target approach.*

Павлов Дмитро Миколайович – доктор юридичних наук, доцент, начальник кафедри Інституту Управління державної охорони України Київського національного університету імені Тараса Шевченка

orcid.org/0000-0002-4586-6399

Кучерина Сергій Євгенович – заслужений працівник освіти України, кандидат військових наук, доцент, головний науковий співробітник відділу наукової та науково-дослідної роботи Інституту підготовки юридичних кадрів для Служби безпеки України Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

<https://orcid.org/0000-0004-3328-4918>

Євтушенко Ігор Володимирович – кандидат юридичних наук, доцент кафедри тактико-спеціальної, вогневої та спеціальної фізичної підготовки Інституту підготовки юридичних кадрів для Служби безпеки України Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

<https://orcid.org/0000-0003-4299-6398>